

EPISTOLINIŲ TEKSTŲ LEIDIMAS LIETUVOJE: TEORIJA IR PRAKTIKA

Juozo Tumo-Vaižganto atvejis

AISTĖ KUČINSKIENĖ

Įvadas. Straipsnyje kalbama apie laiškų publikacijų rengimo principus, pavyzdžius pasitelkiant iš epistolinių tekstų leidimų lietuvių literatūrologijos tradicijoje. Nors lietuvių kalba neretai leidžiama įvairių sričių veikėjų korespondencija (istorijos, filosofijos, religijos ir kitų)¹, didžiausią dėmesį kreipsime į literatūros lauko figūrų laiškų publikacijas, kurių išleista jau nemažai, tačiau apie pastarųjų tekstologines problemas nėra plačiau ir išsamiau rašyta². Laiškai imami įtraukti į literatūros analizės lauką, o nedalomas tekstologijos ir literatūrologijos ryšys³ (skirtingos publikacijos gali nulemti ne tik nevienodas skaitymo, bet ir analizės strategijas⁴) skatina kreipti dėmesį į redagavimo ir leidimo procedūras.

¹ Pavyzdžiui, iš naujesniųjų vien laiškams skirtų leidinių žr. Augustinas Voldemaras, *Laiškai Jujai (1902–1919 m.)*, iš rusų kalbos vertė ir parengė Gediminas Rudis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010, 186 p.; *Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandro Kašubienės laiškai, 1988–1992*, sudarė Aleksandra Kašubienė, redagavo Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2008, 240 p.; Raimonda Ragauskienė, Aivas Ragauskas, *Barboros Radvilaitės laiškai Žygimantui Augustui ir kitiems: Studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės moterų korespondenciją*, Vilnius: Vaga, 2001, 254 p.; Julius Sasnauskas, Antanas Terleckas, *Jei esame čia: Laiškai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000, 477 p.; Vladas Drėma, *Laiškai*, Stanisław Lorentz, *Listy*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998, 517 p.; Simonas Daukantas, *Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis dialogas*, parengė Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 660 p. ir kt.

² Išsamiausiai epistolinių tekstų problemas svarsto Aleksandras Žirgulyš (žr. Aleksandras Žirgulyš, *Tekstologijos bruožai*, Vilnius: Mokslo, 1989, 269 p.), jos įtraukiamos ir į Pauliaus Subačiaus vadovėlį (žr. Paulius Subačius, *Tekstologija: Teorijos ir praktikos gairės*, Vilnius: Aidai, 2001, 591 p.). Epistolinių tekstų rengimo spaudai ir publikavimo problematika dažniau svarstoma knygų recenzijose, nemažai informacijos galima rasti ir pačių rengėjų ar leidėjų komentaruose apie publikacijų rengimo principus.

³ Apie tai išsamiai kalbama straipsniuose rinkinyje *Devils and Angels: Textual Editing and Literary Theory*, ed. by Philip Cohen, Charlottesville and London: University Press of Virginia, 1991, 212 p.

⁴ „Literatūros kūriniai ir jų interpretacija labai priklauso nuo to, kurį tekstą ar tekstų

Laikomasi požiūrio, kad už visų praktinių redagavimo procedūrų *slypi* teorinis – nebūtinai eksplikuotas ar sąmoningas – požiūris į tekstą⁵, nes publikavimas yra atrankinis reiškinys, o „prieš skaitytojui atsiverčiant tomą, jau būna padaryti sprendimai [...], kurie nustato tomo hierarchiją ar teksto skaitymų ribas“⁶, todėl redagavimas niekada nėra „savime aiškus“ ar natūralus elgesys su tekstais⁷. Bandysime parodyti, kaip nuo laiško sampratos traktavimo gali priklausyti nevienodi epistolikos leidimai; terminas „epistolinė tekstologija“⁸ implikuoja, kad kai kurios laiškų leidimo problemos iš tiesų nėra būdingos kitiems tekstams.

Apie epistolikos leidimus bus svarstoma bendrame tekstologinių problemų lauke ir remiantis kelių laikotarpių lietuvių literatūros pavyzdžiais aptariamoms būdingoms tekstologinėms praktikoms, nors aprėpti visų išleistų rašytojų laiškų nebandoma. Sekant Aleksandro Žirgūlio – kuris šiame kontekste svarbus kaip pirmasis išsamiai apie laiškų tekstologiją kalbėjęs mūsų literatūrologas – pastebėjimu apie Juozą Tumą-Vaižgantą kaip svarbų epistolinio žanro *produkuotoją*⁹, pasirinkta plačiau apžvelgti būtent Vaižganto korespondencijos korpusą, neišleidžiant iš akių ir kitų epochai aktualių laiškų rašytojų¹⁰.

Kelios pastabos apie Vaižganto laiškus. Nors Vaižgantas neretai minimas kaip svarbus rašytojas mūsų epistolografijos tradicijoje, jo laiškų visuma dar nėra publikuota. Pats Vaižgantas gautus laiškus gana atsakingai

kombinaciją žmogus skaito“ (Philip Cohen, „Introduction“, in: *Devils and Angels*, p. xiv). Čia ir toliau vertimai iš anglų kalbos mano – A. K.

⁵ Philip Cohen, *op. cit.*, p. xiii.

⁶ Paul Eggert, „Textual Product or Textual Process: Procedures and Assumptions of Critical Editing“, in: *Devils and Angels*, p. 65.

⁷ „[T]eorija [...] tikrai slypi už kiekvienos operacijos su tekstu, nuo pagrindinio teksto pasirinkimo iki variantų sudarymo ar anotacijų rašymo“ (D. C. Greetham, *The Theories of Text*, Oxford–New York: Oxford University Press, 1999, p. 4–5, 20).

⁸ Žr. Alan Bell, „The Letters of Sir Walter Scott: Problems and Opportunities“, in: *Editing Correspondence: Papers Given at the Fourteenth Annual Conference on Editorial Problems*, New York & London: Garland Publishing, 1979, p. 65.

⁹ „Dar nėra žymiausio, labai talentingo lietuvių laiškų rašytojo Vaižganto laiškų rinkinio“ (Aleksandras Žirgūlys, *op. cit.*, p. 170).

¹⁰ „Laiškų-rašytojai“ Roberto Halsbando atskiriami nuo *tik* rašančiųjų laiškus, nes jų tekstai suvokiami kaip turintys „literatūrinės vertės“ (žr. Robert Halsband, „Editing the Letters of Letter-Writers“, *Studies In Bibliography*, 1958, t. 1, p. 26–37. Internetinė prieiga: <http://etext.virginia.edu/bsuva/sb/>, (2011-11-02)).

rinko (iš išlikusių jam adresuotų laiškų gausos galime spręsti, kad jis archyvavo visus ar beveik visus laiškus, neretai į rankraštynus jie pateko iš jo archyvo), nurašinėjo (pavyzdžiui, Antano Kaupo¹¹ ar Liudvikos Didžiu-lienės laiškus¹²), dovanojo¹³ – turėjo galvoje laiškų išliekamumo galimybę. Straipsnyje trumpai apžvelgsime esamas Tumo korespondencijos publikacijas, kurios susijusios su daugeliu aptariamų laiškų tekstologijos problemų, bei aptarsime dar nepublikuotų laiškų rengimo spaudai galimybes.

Laiškų leidimo korpusas. Tekstų atranka. Dėmesys laiškams kaip objektui ir jų publikavimas gali būti analizuojamas iš psichologinės ar sociologinės perspektyvos, tiriant kintantį požiūrį į individualumą, subjektyvumą, istoriją¹⁴. Esame susidūrę su epistolinių tekstų rinkimo ir saugojimo faktu (rankraštynuose ir fonduose iš tiesų gausu įvairios korespondencijos¹⁵), todėl tekstologijai turi rūpėti ne tiek *kodėl*, bet *kaip* reikėtų atrinkti, redaguoti ir publikuoti laiškus. Galvodami apie epistolinių tekstų leidimą pirmiausia turime nuspręsti, kuriuos tekstus (ir pagal kokius kriterijus) įtraukti, nors teorinė pozicija atrenkant tekstus užsiimama sudarant bet kokį rinkinį¹⁶. Laiškus įprasta vadinti dialogu ar polilogu (realus ar numanomas santykis yra laiško sąlyga), bet paplitusi praktika yra publikuoti vieną korespondencijos pusę. Suvokiant laišką kaip tekstą (ar laiško tekstą) galimos keturios prielaidos: 1) vienas laiškas yra uždaras tekstas pats savyje; 2) du (ar daugiau) laiškų (klausimas-atsakymas) yra vienas „bendraautorijų“ (ne vieno asmens) tekstas, nes tęsiamas tas pats *siužetas*; 3) Tekstas yra visi vieno autoriaus rašyti laišakai (tokiu atveju laiškų leidimas galėtų būti kaip vientisas Tekstas); 4) kelių žmonių susirašinėjimo visuma yra „bend-

¹¹ Žr. VUB RS, f. 1, b. F300.

¹² Žr. LLTIB RS, f. 1, b. 495.

¹³ Viename LLTIB RS rankraščių kataloge yra įrašas, kad tai „Dovanotų LMD laiškų sąrašas, rašytų Vaižgantui įvairių asmenų“, taip pat pridėtas Tumo ranka rašytas raštelis: „Šiaip jau svarbūs laišakai į kun. Tumą“ su išvardytais toliau pateikiamų laiškų adresatais (f. 1, b. 4170).

¹⁴ Žr. Donald H. Reiman, *The Study of Modern Manuscripts: Public, Confidential and Private*, Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1993, p. 1–37.

¹⁵ Paradoksalu, tačiau, kaip pažymi Greethamas, su spausdintos knygos klestėjimu (XIX–XX a.) sutampa ir tai, kad esame „užtvindyti asmenine dokumentine medžiaga – eilėraščių ir prozos eskizais, rašteliais, laiškais, dienoraščiais“ (D. C. Greetham, *Textual Scholarship: An Introduction*, New York, London: Garland, 1994, p. 74).

¹⁶ Žr. Jerome J. McGann, „Literary Pragmatics and the Editorial Horizon“, in: *Devils and Angels*, p. 2.

raaatorių“ ir įvairių socialinių sąveikų sukurtas Tekstas. Žinoma, tekstų atranka neretai turėtų priklausyti ir nuo leidimo pobūdžio, nes dokumentinėse ir kritinėse (kitaiip nei populiariosiose) publikacijose rekomenduotina „skelbti visus laiškus ar bent visą abipusį susirašinėjimą su kuriuo nors svarbiu korespondentu“¹⁷.

Jei manome, kad vienas laiškas yra atskiras tekstas, galime rinktis jį skelbti vieną (net ir be jokio konteksto). Tokios publikacijos neretos periodikoje, dažnai pavieniai laišakai skelbiami, kai yra netikėtai atrandami arba turi *istorinės vertės*¹⁸. Tarp Vaižganto laiškų publikacijų tokių atvejų yra: pavyzdžiui, *Darbuose ir Dienose* paskelbti šeši laišakai iš susirašinėjimo su dvasine vyresnybe¹⁹, kai pasirenkama laiškus skelbti dėl jų dokumentinės reikšmės. Keletas laiškų paskelbta studijoje *Motiejiaus Valančiaus užrašų ir atsiminimų rankraščiai Lietuvių mokslo draugijoje*²⁰, pasitaiko ir laiškų ištraukų publikacijų²¹, kur korespondencija spausdinama kaip istorijos ar literatūros procesų „liudytoja“.

Pavieniai laišakai būna publikuojami ir atskirais leidiniais²², atstovaudami laiško kaip baigtinio rašymo rezultato sampratą. Galimos ir publikacijos, kuriose atrenkami vieno autoriaus laišakai vienam ar keliems adresatams, atsižvelgiančios į laiško dialogiškumą, tačiau akcentuojančios individualia-

¹⁷ Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 57.

¹⁸ Pavyzdžiui, publikacijos žurnale *Archivum Lithuanicum*; žr. Ona Aleknavičienė, „Henricho Lyzjiaus laiškas Augustui Hermannui Francke'ui“, *Archivum Lithuanicum*, 2001, t. 3, p. 187–206; Gertrud Bense, „Briefe von Karl August Jordan an August Friedrich Pott“, *Archivum Lithuanicum*, 2002, t. 4, p. 189–211; Gertrud Bense, Vincentas Drotvinas, „Augusto Schleicherio laišakai Augustui Friedrichui Pottui“, *Archivum Lithuanicum*, 2004, t. 6, p. 299–314.

¹⁹ Vigmantas Butkus, „J. Tumo-Vaižganto eksplikacijos“, *Darbai ir Dienos*, 1995, t. 1 (10), p. 201–211.

²⁰ Žr. Mikas Vaicekauskas, *Motiejiaus Valančiaus užrašų ir atsiminimų rankraščiai Lietuvių mokslo draugijoje (1911–1914 metų istorija): Studija ir publikacija*, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, II), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 51, 84–89, 98–99, 120–122.

²¹ Žr. Mikas Vaicekauskas, „Slapyvardžių identifikavimo klausimu (Dar kartą dėl *Virga Ferrea* slapyvardžio)“, *Knygotyra*, 2009, t. 53, p. 217–222.

²² Pavyzdžiui, Juozas Tumas-Vaižgantas, *Laiškas Eglutei*, Vilnius: Petro ofsetas, 2007, 26 p.; Jerzy Illg, *Laiškas Czesławui Miłoszui*, vertė Tomas Venclova, [s. l.]: Panzerfaustinum Verlag, 2007, 23 p. Iškalbinga, kad abiejuose minimuose leidimuose pasitelkiamos gausios iliustracijos (*Laiškas Eglutei* yra iliustruota knygelė vaikams, o *Laiške Czesławui Miłoszui* talpinamos su laiško tekstu susijusios panoraminės nuotraukos) – keičiama laiško samprata, bandoma jį „beletrizuoti“. Tokie populiarieji leidimai dažnai būna be komentarų, be konteksto aiškinimo, taigi išties formuoja laiško kaip uždaro teksto sampratą.

lią jo autorystę²³. *Laiškai Klimams*²⁴ yra kol kas stambiausia Vaižganto laiškų publikacija ir tikriausiai iš tiesų galėtume manyti, kad ji pasirodė „kaip literatūrinė ir istorinė šviežiena. [...] pasislėpusi po unifikuojančiu „Raštų“ aplanku ši korespondencija būtų patekusi į akiratį tik tų, kurie skrupulingai seka keliolikto ar keliasdešimto tomo pasirodymą“²⁵, nes pagal autorių ir adresatą (adresatų grupę) atrenkami laiškai gali būti patrauklesni platesnei skaitytojų auditorijai.

Galime pritari, kad publikuojant laiškų rinkinius „[s]prendimas publikuoti chronologiškai ar pagal korespondentus priklausys nuo viso laiškų korpuso dydžio ir nuo jų prigimties, nuo to, ar atskiri susirašinėjimai yra pakankamai dideli turėti savo atskirą visumą, kuri būtų sugriauta kitų laiškų įsikišimu“²⁶, todėl turima medžiaga gali nulemti tinkamu laikytiną apsisprendimą išskirti laiškus pagal gavėjus. Tą renkamasi daryti ir naujame Antano Baranausko laiškų leidime *Raštuose*, kur „atsisakyta laiškų pateikimo chronologijos ir [...] sudaryti trys stambūs laiškų vienetai: laiškai įvairiems adresatams, laiškai A. Dambrauskui-Jakštui, laiškai Hugo Weberiui“²⁷.

Teorinė pozicija, kad laiškas yra ne pavienis, o dialogo dalis (klausimas-atsakymas), nulemia dialogiškas publikacijas, kurios dažniausiai patogesnės skaitytojui bei labiau priartėja prie laiško pirminės funkcijos (informuoti, komunikuoti), tuometinės recepcijos (žinomos abi dialogo dalys). Dialogiškumo neatsisakymas skaitančiajam suteikia galimybę ne tik gauti informaciją, bet ir realizuoti estetines patirtis²⁸, nes kitu atveju jis tarsi

²³ Žr. Juozas Tumas-Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, parengė Petras Klimas jnr., redagavo Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, 454 p.; [Vincas Mykolaitis-Putinas], *Vinco Mykolaičio-Putino laiškai Australijon sesei Magdalenai Slavėnienei ir jos šeimai, 1957–1967*, redagavo Jurgis Janavičius, Canberra: Australijos lietuvių bendruomenės Canberros apylinkė, 1971, 72 p.; Aleksandras Dambrauskas, „A. Dambrausko laiškai J. Tumui“, spaudai paruošė Juozas Ambrazevičius, *Athenaeum*, 1938, t. 9, sąs. 1, p. 3–47, ir pan.

²⁴ Dalis šių laiškų anksčiau buvo skelbta *Aiduose* ([Juozas Tumas-Vaižgantas], „J. Tumo-Vaižganto laiškai Petrui Klimui ir Bronei Meginaitėi-Klimienei“, *Aidai*, 1970, Nr. 4. Internetinė prieiga: www.aidai.us, (2012-01-16)), paskutinis *Laiškų Klimams* laiškas yra perleidžiamas aptartame neįprastame leidinyje *Laiškas Eglutei*.

²⁵ Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 57.

²⁶ Wilmarth S. Lewis, „Editing Familiar Letters“, in: *Editing Correspondence*, p. 30.

²⁷ Antanas Baranauskas, *Raštai*, t. VII, kn. 1: *Dienoraštis, laiškai įvairiems adresatams*, sudarė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. xxviii.

²⁸ Laiškų ir literatūros tekstų sąsajas pastebi ir leidėjai, pavyzdžiui: „neretas juose [M. K. Čiurlionio laiškuose, – A. K.] atvejais, kai kone ištisi laiškai virsta, galima sakyti,

klausosi „tik vienos telefoninio pokalbio pusės“²⁹. Laiško-pokalbio samprata gali nulemti minėtą antrąjį arba ketvirtąjį leidimo tipą: klausimas-atsakymas yra Tekstas, visi klausimai-atsakymai yra Tekstas. Jeigu kalbame apie pastarąjį atvejį, reikėtų paminėti, kad Lietuvoje tokių publikacijų esama nedaug³⁰.

Kartais abipusį dialogą aprėpiantys leidimai neįmanomi dėl tekstų gausos ar nevienodo išlikusių abiejų korespondentų laiškų kiekio, nors neretai šis būdas nesirenkamas norint nenusižengti autoriaus „genialumo“ principui³¹. Todėl ir Lietuvoje dažniausiai publikuojama vieno asmens korespondencija, ji dominuoja rašytojų *Raštų* tomuose, nors kartais laiškai leidžiami ir atskirais leidiniais³². Gana paplitęs yra laiškų skelbimas kartu su kitais autobiografiniais tekstais³³, grindžiantis požiūrį į laišką kaip egodokumentą³⁴. Vertėtų pažymėti, kad tokios publikacijos dažnos populiariuosiuose leidimuose, nors kritinių ar akademinų leidimų kontekste epistolikai taip pat ne visada skiriamas atskiras tomas (čia veikia ir kiekybės kriterijus)³⁵. Ne akademinuose leidimuose dažnas eklektiškas laiškų publikavimo principas (kalbama apie „laiškų *jiems* ar net *apie* juos spausdinimą“³⁶), kai į vieną leidinį patenka laiškai, memuarai, nuotraukos, kūryba ir kt.³⁷. Tačiau tokiais

grožiniais kūrinių“ (Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Laiškai Sofijai*, parengė Vytautas Landsbergis, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 15).

²⁹ Wilmarth S. Lewis, *op. cit.*, p. 30.

³⁰ Be minėtų Greimo ir Kašubienės laiškų, literatūros lauko dalyvių atskirais leidiniais išleistų epistolinių dialogų neturime, tik vertimą: Jerzy Giedroyc, Czesław Miłosz, *Laiškai 1952–1963*, parengė Marek Kornat, iš lenkų kalbos vertė Kazys Uscila, Vilnius: Mintis, 2010, 723 p.

³¹ Robert Halsband, *op. cit.*, p. 30.

³² Pavyzdžiui, Šatrijos Ragana, *Laiškai*, parengė Janina Žėkaitė, Vilnius: Vaga, 1986, 510 p.; Julijonas Lindė-Dobilas, *Laiškai*, parengė Virgilija Stonytė, Vilnius: Vaga, 1999, 358 p., ir pan.

³³ Žr. Eduardas Mieželaitis, *Post scriptum*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, 336 p.; Jurga: *Atsiminimai, pokalbiai, laiškai*, sudarytoja Dovilė Zelčiūtė, Vilnius: Tyto alba, 2008, 678 p.; Bliuzas Ričardui Gaveliui: *Atsiminimai, užrašai paraštėse, laiškai, eseistika, kūrybos analizė*, sudarė Nijolė Gavelienė, Antanas A. Jonynas, Almantas Samalavičius, Vilnius: Tyto alba, 2007, 336 p. ir kt.

³⁴ Plačiau apie laiško dokumentiškumą ir literatūriškumą žr. Aistė Kučinskienė, „Nelaiškas apie laiškus: kaip skaityti epistolinius tekstus?“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2011, Nr. 8, p. 549–556.

³⁵ Pavyzdžiui, Antanas Baranauskas, *op. cit.*

³⁶ Robert Halsband, *op. cit.*, p. 30.

³⁷ Žr. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *op. cit.* Greta Čiurlionio laiškų yra įterpiami ir

atvejais ne visuomet galime kalbėti apie *laiškų* leidimą: tai gali būti medžiagos apie kokio asmens biografiją kolekcija³⁸. Pavyzdžiui, atsiminimų ir esė rinktinėje *Neužmirštamam Vaižgantam*³⁹ Vaižganto laišakai skelbiami kartu su kitų asmenų memuarais, straipsniais, autoriaus laišakai spausdinami kartu su jam adresuotaisiais.

Publikuojant vieno asmens laiškus kaip „autorinius“ tekstus, neskelbiama korespondencijos pusė dažniausiai komentuojama, taigi nedeklaruojamas absoliutus laiško kaip vieno autoriaus teksto autonomiškumas; kartu redaktorius yra laisvas pasirinkti, ką vertėtų pateikti skaitytojui (dėl to nemažai mus dominančių asmenų korespondencijos ar ištraukų iš laiškų galime rasti kitų autorių *Raštų* tomuose⁴⁰). Štai Žirgulyš mano, kad galima skelbti vieną susirašinėjimo dalyvį neprarandant dialogiškumo iliuzijos: „kai skelbiami tik vienos pusės laišakai, komentarai turi būti rašomi taip, kad bent iš dalies būtų jaučiamas dialogas“, todėl turi būti „bendrais bruožais primenama atsakomojo laiško turinys“, nors „labiau rekomenduojamos ir tikslios ankstesnio laiško citatos“. Jei korespondento kreipimasis ir adresato atsakymas turi „tiesiog esminę reikšmę dialoge“⁴¹, jie turi būti publikuojami abu⁴².

Pasirinkus bet kurią iš tekstų atrankos principų, reikia pripažinti, kad epistolikos atveju neįmanomas joks *galutinis* leidimas (ar visi laišakai rasti?), o laiško teksto apimtis susijusi su tuo, ar jis traktuojamas „kaip baigtinis produktas, ar kaip besivystantis procesas“⁴³. Baigtiniu galėtų būti nebent

keli išlikę Sofijos atsakymai, dedami atsiminimai, straipsnių ištraukos, kitų žmonių laišakai. Kitokio pobūdžio yra Jono Meko sudaryta knyga *Trys draugai: John Lennon, Yoko Ono, Jurgis Mačiūnas: Pokalbiai, laišakai, užrašai*, iš anglų kalbos vertė Aušra Simanavičiūtė, parengė Jonas Mekas et al., Vilnius: Baltos lankos, 2007, 268 p., kurią galėtume pavadinti „fluxiška“: visų trijų asmenų laišakai, pokalbiai, kūryba, tekstų faksimilės, nuotraukos ir t. t.

³⁸ Žr. Robert Halsband, *op. cit.*, p. 30.

³⁹ *Neužmirštamam Vaižgantam: Atsiminimai, esė, laišakai*, sudarytojas Alfars Pakėnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009, 487 p.

⁴⁰ Tumas, kaip intensyviai koresponduojantis, figūruoja didžiojoje dalyje savo amžininkų laiškų leidimų, kur neretai komentuose cituojami ar pateikiami ištisi jo laišakai, pavyzdžiui, žr. Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 10, Vilnius: Vaga, 1969, p. 754–755, ir pan.

⁴¹ Aleksandras Žirgulyš, *op. cit.*, p. 204, 205.

⁴² Šis Žirgulio teiginys (panašių argumentų rastume kone visose laiškų publikacijose svarstančiose studijose) parodo, koks problemiškas yra epistolinių tekstų leidimas: redaktorius ar leidėjas yra įpareigotas vertinti tekstų vertę, svarbą.

⁴³ Peter L. Shillingsburg, „The Autonomous Author, the Sociology of Texts, and the Polemics of Textual Criticism“, in: *Devils and Angels*, p. 23.

vienas laiškas, mat jei suvoksime laiškų visumą kaip Tekstą, negalėsime įrodyti jo baigtinumo ribų. Jei manome, kad į vieną epistolinių tekstų leidinį kartu patekę laiškai yra kaip vientisas Tekstas, redaktorius čia tampa kone bendraautoriumi, sukurdamas „tekstą, kokio niekada nebuvo“⁴⁴. Teigdami, kad viskas turi įtakos teksto suvokimui (ne tik materialus tekstų „įkūnijimas“ popieriuje, rašalu ir pan., bet ir greta jo publikuojami tekstai, komentarai)⁴⁵, galime sakyti, kad laiškų leidimai visada tampa visai kas kita nei patys laiškai. Johnas A. Walkeris rašo: „aš dar nesu radęs jokio korespondencijos leidimo, kuriame redaktorius nebūtų priverstas atlikti *kokio nors* savavališko sprendimo“⁴⁶, neatsitiktiniai ir tokie teiginiai: „Dėl to aš nusprendžiau daryti taip [kursyvas mano, – A. K.]“⁴⁷, – neretai laiškų redaktoriui reikia atlikti subjektyvius pasirinkimus dėl visų teksto lygmenų.

Laiško samprata korespondencijos publikacijose. Svarbus epistolinių tekstų leidime yra ir *kokybinis* tekstų atrankos principas: kur yra asmeninis laiškas, o kur vieša korespondencija⁴⁸? Jei redaktorius leidžia laiškų tomą kaip *all-inclusive*⁴⁹, jis turi aiškiai apibrėžti laiško sąvoką – kas *dar* nėra, o kas *jau* nėra laiškas. Sutariama, kad publikuojant visų pirma reikėtų atskirti realius laiškus nuo literatūrinių⁵⁰, tačiau – jei akcentuojame formalią laiško struktūrą (kreipinys, Aš–Tu tipo santykis) – į epistolikos leidinį gali patekti ir literatūriniai arba – dažniau – vieši laiškai („ar įtraukti juos į laiškų leidimą negali būti pasakyta bendrai, bet turi būti nuspręsta itin pragmatiškai“⁵¹). Sprendžiant, ar publikuojant korespondencijos visumą spausdinti tokius laiškus, kur asmuo (ar tik jo *vardas*) atstovauja kolekty-

⁴⁴ D. C. Greetham, „The Manifestation and Accomodation of Theory in Textual Editing“, in: *Devils and Angels*, p. 96.

⁴⁵ Robert Halsband, *op. cit.*, p. 28.

⁴⁶ John A. Walker, „Editing Zola’s Correspondence: When Is a Letter Not a Letter?“, in: *Editing Correspondence*, p. 108.

⁴⁷ Robert Halsband, *op. cit.*, p. 33.

⁴⁸ Anglų kalboje dažnai vartojamas *epistle* (iš lot. k.) – laiško forma parašytas publikavimui skirtas tekstas.

⁴⁹ Robert Halsband, *op. cit.*, p. 28.

⁵⁰ Siegfried Schiebe, „Some Notes on Letter Editions: With Special Reference to German Writers“, *Studies In Bibliography*, 1988, t. 41, p. 137. Internetinė prieiga: <http://etext.virginia.edu/bsuva/sb/>, (2011-11-03).

⁵¹ *Ibid.*, p. 138. Panašiai svarsto ir Žirgulytė: „Kai kurie ‚Laiškai redakcijai‘, kur gausiau asmeninio autobiografinio elemento, gali likti rašytojų laiškyuose, žinoma, reikia juos nagrinėti jautriai ir atidžiai“ (Aleksandras Žirgulytė, *op. cit.*, p. 173).

va, rekomenduotina neskelbti jų kartu su „autoriniais“: galima pripažinti, kad vieši laišakai yra *kitokių* laiškų pavyzdys ir spausdinti juos leidinio prieduose⁵², arba – atvirkščiai – viešo laiško tekstą, kuris jau yra straipsnio rūšis, o *nebe* laiškas, publikuoti prie autoriaus publicistikos⁵³. Žirgulyš, kalbėdamas apie neaiškia skirtį tarp viešo ir privataus laiško, aptaria sovietiniais laikais paplitusią praktiką publicistinius laiškus ar laiškus redakcijai spausdinti kartu su asmeniniais ir teigia, kad vis dėlto šią epistolikos rūšį vertėtų atskirti nuo privačios korespondencijos⁵⁴. Lietuvoje leidžiant laiškus elgiamasi įvairiai net ir akademiniuose *Raštų* tomuose, nors įprasta įtraukti tiek asmeninę korespondenciją, tiek įstaigoms rašytus laiškus⁵⁵. Taip pat būtų galima rinktis spausdinti viešus laiškus ne prieduose, bet atskirame leidinio skyriuje.

Tarp dar neskelbtų Vaižganto laiškų panašių atvejų yra daug: kai jis kalba redakcijos vardu⁵⁶ arba į jį kreipiamasi kaip į redakciją⁵⁷ (yra ir tokių laiškų, kurie siunčiami nuo draugijos ar redakcijos ir laiškas turi tik Tumo-Vaižganto parašą⁵⁸). „Gryno“ ir „negryno“ laiško skirtis ne visada aiški ir dėl to, kad kai kurie tekstai, tokie patys ar vos pakitę, funkcionuoja keliose terpėse ir keliais būdais, pavyzdžiui, XIX a. pabaigos – XX a. pradžios spaudoje išties buvo paplitusi praktika ne viešą daryti viešu⁵⁹. Pasirinkus bet kurį atvejį, reikia informuoti skaitytoją: komentuoti, aiškinti, nurodyti, jei laiškas jau buvo publikuotas.

⁵² John A. Walker, *op. cit.*, p. 110.

⁵³ Siegfried Schiebe, *op. cit.*, p. 141.

⁵⁴ Žr. Aleksandras Žirgulyš, *op. cit.*, p. 174–175.

⁵⁵ Pavyzdžiui, Žemaitė, *Raštai*, t. 6: *Laiškai*, redaktorius Aleksandras Žirgulyš, redakcinė komisija Kostas Korsakas (pirm.), Antanas Venclova, Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, 597 p.; Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 6: *Laiškai*, paruošė Aleksandras Žirgulyš, Vilnius: Vaga, 1968, 550 p.; ir pan.

⁵⁶ Žr. *VUB RS*, f. 1, b. F562 laiškus nuo *Vilties* ar *Tautos* redakcijos Tumo vardu ir pan.

⁵⁷ Žr. *VUB RS*, f. 1, b. F26 (Viešoji Tumo korespondencija); f. 1, b. E117 (Tumo susirašinėjimas su *Dirva*); f. 1, b. E132 (Tumo susirašinėjimas su „Kultūros“ bendrove), taip pat gausu laiškų, adresuotų Vaižgantui, bet susijusių su redakcijos darbu, pavyzdžiui, 1920 m. gegužės 2 d. P. Butkaus laiškas su kreipiniu „Garbingas kun. Redaktoriau!“ (*VUB RS*, f. 1, b. F69).

⁵⁸ Žr. Juozo Tumo-Vaižganto laiškas Aleksandriui Dambrauskui, [kvietimas į „Draugijos“ susitikimą kaip dalininkui], 1908-06-14, in: *VUB RS*, f. 1, b. E118; ir pan.

⁵⁹ Iškalbingos tokios pastabos: „Šitą laiškėlį nespausdinkite: aš jį siunčiu tik Tamstai, idant pasirupintumite, jei išrasite naudingą, teip padaryti“ (N. Raštučio laiškas Juozui Tumui-Vaižgantui, [be datos], in: *LLTIB RS*, f. 1, b. 4187), – kartais reikia net paprašyti, kad laiškas nebūtų spausdinamas.

Vieno laiško ribų nustatymas (kaip elgtis su įvairiomis glosomis, priedais, nubraukimais ir t. t., kuriuos – tikėtina arba žinoma – atliko kito asmens ranka) taip pat yra nulemtas požiūrio į teksto baigtinumą ar procesualumą, individualią ar kolektyvią autorystę. Kartais manoma, kad kitų žmonių priedais ar komentarai publikuojant yra „nereikalinga informacija“⁶⁰. Tačiau jie gali būti reikšmingi korespondencijos visumai, todėl vertėtų juos pateikti išnašose arba prieduose, mat laiškų leidimų tikslas turėtų būti kuo pilniau pirminiais šaltiniais „ilustruoti“ autoriaus padėtį⁶¹. Pavyzdžiui, Vaižgantas ant gautų laiškų dažnai palikdavo priedą „Ats.“ arba „Atsakyta“ (taip pat „Išsiųsta“, „Išspausdinta“ ir pan.) su data, pasibraukdavo kai kurias laiškų vietas⁶². Kita vertus, būna tokių laiškų, kuriuose daug skirtingų „rankų“⁶³, arba priedais tikrai nėra „nereikalinga informacija“. Tokiais atvejais galėtume pasitelkti Jeromo J. McGanno teksto kaip socialaus proceso idėją: „todėl visi tekstai, įtraukiant ir tuos, kurie gali atrodyti grynai privatus, yra socialūs tekstai“⁶⁴, kuriai pritarus, publikuodami negalime at mesti vėlesnių užrašų, priedų, nes iš šios perspektyvos „net ir pomirtiniai redaktorių, leidėjų, draugų ar pažįstamų pakeitimai turi būti laikomi pilnai pagrįsta teksto, skaitomo kaip socialinio konstrukto, dalimi“⁶⁵.

Rengiant laiškus spaudai, reikia aiškiai suvokti teksto ir užrašo (šaltinio) skirtį⁶⁶, nes laiško sąvoka gali būti įvardijamas tiek tekstas, tiek ir šaltinis⁶⁷. Pastaruoju atveju kartais renkamas publikuoti tik dalį laiško (materialiaja prasme), bet ne visą laiško tekstą (vienaime laiške-užrašė gali būti ne vienas laiškas-tekstas)⁶⁸. Minėtinas Baranausko atvejis: laiškuose (šaltiniuose) siųsti eilėraščiai ir pasveikinimai draugams bei kolegoms leidėjų pasirinkti spausdinti atskirai, prie literatūrinės kūrybos: „Baranausko epis-

⁶⁰ Robert Halsband, *op. cit.*, p. 34.

⁶¹ Siegfried Schiebe, *op. cit.*, p. 143.

⁶² Pavyzdžiui, Balio Sruogos laiške Vaižgantui yra įrašas: „Atsakyta 1924 IV 15 ir IV 16“; žr. *VUB RS*, f. 1, b. F25.

⁶³ Žr. Didžiulių šeimos laiškus Vaižgantui, kuriuos dažnai rašo keliese, kartais rašo vienas asmuo, bet kitas tik prideda kokią pastabą ir pan. (*VUB RS*, f. 1, b. E8).

⁶⁴ Jerome J. McGann, *op. cit.*, p. 2.

⁶⁵ D. C. Greetham, *Textual Scholarship*, p. 337.

⁶⁶ Apie šias sąvokas žr. Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 65–71.

⁶⁷ Žr. Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 552.

⁶⁸ Pavyzdžiui, Žemaitės laiškuose (materialiaja prasme) būdavo keli laišakai (tekstai), bent jau taip šią situaciją interpretuoja leidėjai, iš laiško lapo publikuodami tik Povilui Višinskiui skirtą dalį ir neskelbdami laiško dalies, rašytos tėvų vardu; žr. *Ibid.*, p. 553.

tolografinį palikimą savaip papildo ir jo vadinamieji giesmėgaliai ir geražodžiai – poetiniai laišakai [...]. Jie išspausdinti Baranausko „Raštų“ I tome, skirtame poezijai⁶⁹, taip deklaruojant laiško kaip materialaus objekto (užrašo) ir laiško kaip teksto skirtį.

Yra ir tokių epistolinių tekstų redaktorių, kurie siūlo laiškų publikacijose atrinkti suinteresuotąjį galbūt sudominsiančias temines laiškų vietas⁷⁰. Tačiau tai išties nemenkas savivaliavimas (juk reikia subjektyviai nuspręsti, ką ir kodėl kupiūruoti), o jei pasirenkama leisti epistolinių tekstų *visumą*, atmeti pernelyg buitinių laiškų redaktorius negali, nes „reikšmingo“ ir „ne-reikšmingo“ laiško riba nėra labai aiški⁷¹. Wilmartho S. Lewiso svarstymu, nusprendus spausdinti tik „įdomius“ laiškus, reikia „pasverti kiekvieną įtraukimo ir atmetimo atvejį dėl priežasčių, kurios gali kiekvieną dieną būti skirtingos“, todėl toks pasirinkimas netinka akademiniam leidimams⁷². Kartais laiškų redaktorių kupiūruojamos per intymios laiškų vietas, tačiau, atrodytų, kad teisus Žirgulys manydamas, jog dažnai neverta griauti teksto vientisumo ir „geriau kartais visą laišką išimti nei kupiūruoti“⁷³.

Kaip vis dėlto reikėtų elgtis su rašytojo korespondencijos visuma? Vaižganto atveju turime išlikusių abipusių dialogų: su Petru Klimu ir Brone Mėginaite-Klimiene⁷⁴, Aleksandru Dambrausku, Antanu Kaupu, Gabriele Petkevičaitė-Bite, Dižiulių šeima, Julijonu Linde-Dobilu... Tikrai vertingos būtų jų publikacijos kartu, tačiau praktiškai viename leidinyje tai įvykdyti gali būti sunku. Taip pat didžioji dalis laiškų redaktorių ir leidėjų sutinka, kad laiškų visuma geriau atskleidžia dominančią asmenybę ir jos veiklos ypatybes, todėl kaip derėtų elgtis su tūkstančiais Vaižgantui adresuotų, bet ne jo rašytų laiškų, kurie iš tiesų daug *papasakoja* apie jo biografiją ir kultūrinės bei socialines to meto detales (ne tik kultūros lauko dalyvių laišakai, bet ir laišakai iš kalėjimų, kaimų, mokyklų, neretai susiję su rašančiųjų literatūrinėmis praktikomis, kartais politika, ekonomine situacija ir t. t.)? Nepasirodę po juos apjungiančiu autoriaus vardu, šie laišakai tikriausiai nesusilauks

⁶⁹ Antanas Baranauskas, *op. cit.*, p. xxi.

⁷⁰ Aleksandras Žirgulys, *op. cit.*, p. 169.

⁷¹ *Ibid.*, p. 170.

⁷² Wilmarth S. Lewis, *op. cit.*, p. 30. Nors kartais pritariama tam tikrų laiško dalių kupiūravimui (pvz., siūloma tik palikti nuorodas išnašose); žr. Donald H. Reiman, *op. cit.*, p. 82.

⁷³ Aleksandras Žirgulys, *op. cit.*, p. 199–200.

⁷⁴ *Laiškuose Klimams* antroji dialogo (polilogo) pusė nepateikiama, nors yra išlikusi.

publikacijos laiko ir iš esmės tik užima vietą rankraštynuose, kur juos perskaitys keletas suinteresuotųjų per dešimtmetį.

Tinkamas sprendimas atrodytų tokių laiškų nespausdinti, bet sudaryti jiems elektroninę terpę – duomenų bazę, kur besidomintys ne tik Vaižganto biografija ar kūryba, bet ir platesniu to laiko visuomeniniu, kultūriniu ar literatūriniu gyvenimu galėtų lengviau juos pasiekti⁷⁵. Tačiau tekstų skelbimas elektroninėje terpėje taip pat nėra paprastas: jei sudarinėtume paprastą skaitmeninį archyvą ir rankraščius pateiktume tokia tvarka, kokia yra „popieriniuose“ kataloguose, būtų sunku sudaryti vieno rašytojo ar vieno adresato skaitmeninį katalogą, mat rankraštynuose laiškai (kaip „dvigubos“ autorystės) kartais kataloguojami pagal autorių, kartais pagal adresatą⁷⁶. Sisteminius skaitmeninius archyvus sudaryti sunkiau (atranka, klasifikacija, susistemimas) ir jie „reikalauja tiek pat tyrimo ir darbo, kaip ir didžioji dalis spausdintų leidimų, o kartais net ir daugiau pastangų, nes medija pasiūlo vietą ir metodą, leidžiantį praktiškai pateikti daugiau“⁷⁷. Tačiau reikšminga Peterio L. Shillingsburgo pastaba: elektroninės/skaitmeninės versijos gali būti nuolat pildomos ir tvarkomos⁷⁸, o epistolinių tekstų atveju (sunkiai nustatomos baigtinumo ribos) šis variantas labai parankus. Kita vertus, jei kalbame ne tik apie sisteminį archyvą, bet ir apie kritinį (ar akademinį) laiškų publikavimą skaitmenine versija, turime pripažinti, kad jis reikalauja labai daug darbo ir iš esmės kiekvienu atveju vertėtų apsvastyti tokio archyvo poreikį.

Kaip publikuoti laiškus? Laiškų redagavimas. Apsisprendus dėl laiškų tekstų korpuso, vos pradėjus rengti atrinktus tekstus publikavimui, kyla

⁷⁵ Galima paminėti laiškų kaupimu užsiimančią *Asmeninės rašomosios lietuvių kalbos duomenų bazės* projektą, kurio tikslas – rinkti nebūtinai žinomų visuomenėje žmonių laiškus ir iš turimų duomenų vykdyti kalbinę ar istorinę analizę (žr. Daiva Litvinskaitė, Aurelija Tamošiūnaitė, „Asmeninės lietuvių rašomosios kalbos duomenų bazės (AKdb) sumanymo ištaikos ir pirmieji darbai“, *Archivum Lithuanicum*, 2011, t. 13, p. 399–404). Minėtinos jau atliktos lingvistinės kelių tokių laiškų analizės: Aurelija Tamošiūnaitė, „Viena kalba – dvi abėcėlės: kirilika ir lotyniška abėcėlė rašyti Petro Survilo laiškai“, *Archivum Lithuanicum*, 2010, t. 12, p. 157–182; Aurelija Tamošiūnaitė, „Asmeninė kalba: laiškai šiaurės panevėžiškių patarme“, *Archivum Lithuanicum*, 2008, t. 10, p. 111–136.

⁷⁶ Vaižganto atveju daug jam rašytų laiškų yra kataloguojami būtent pagal adresatą, nors žymesnių asmenų laiškai Vaižgantui patenka į katalogus pagal jų vardą.

⁷⁷ Peter L. Shillingsburg, *From Gutenberg to Google: Electronic Representations of Literary Texts*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 82.

⁷⁸ *Ibid.*

kiti klausimai: „ar ketini modernizuoti asmens rašybą, skyrybą ir t. t.?“⁷⁹ Nors šios problemos domina visų tekstų redaktorius, manytina, kad kitiems tekstams ne taip būdinga epistolikos leidimų įvairovė ir dažna nežinomybė laiško publikavimo akivaizdoje atsiranda dėl to, jog pastarasis balansuoja tarp dokumentiškumo ir literatūriškumo, o jo leidimai dažnai užima tarpinę grandį tarp populiariojo, kritinio ar dokumentinio tipo⁸⁰.

G. Thomas Tanselle⁸¹ nurodo, kad būtent skirtingas tekstų privatumo laipsnis tekstologui yra esminis dokumentinės ir ne dokumentinės rašytijos skelbimo skirtumas. Skelbiant dokumentus dažniausiai rekomenduojama nieko nekeisti ir pateikti kuo artimesnius originalui perrašus ar faksimiles, bet laiškam kaip *nevisai* dokumentams nuolat taikomos įvairios išlygos⁸². Prisiimdami laišką laikyti dokumentu, turime jį publikuoti kuo dokumentiškesniu pavidalu, esančiu „arčiau autoriaus“ (jo gramatinės klaidos, ištrynimai, tarpai ir t. t. teikia duomenų apie asmenį), o moksliniam publikavimui nepriimtinas kalbos „modernizavimas ar dalinis modernizavimas“⁸³. Jei laišką laikome „literatūra“, siūloma jį taisyti, redaguoti, kupiūruoti: juk grožinių tekstų autoriai dažnai sąmoningai palieka korektūros ir redagavimo darbą kitiems⁸⁴. Tačiau privačių laiškų kaip viešam skaitymui nenumatytų tekstų gramatikos ir stiliaus taisymai komplikuoti; juk literatūros tekstai dažniausiai būna numatyti publikavimui, todėl jų galutinis tekstas yra autoriaus ir redaktoriaus (bei kitų socialinių institucijų) bendradarbiavimo pavyzdys, o dėl laiško skelbimo tipo, neretai nesutampantį su autoriaus intencijomis (nors jų nustatyti neįmanoma)⁸⁵, turi apsispręsti tekstologai.

Situacijos dėl teksto taisymų ir pertvarkymų keblumą iliustruoja iškalbingas Gordono S. Woodo pateikiamas pavyzdys iš Thomaso Jeffersono laiško, kurio nekonvertuotas skelbimas labai apsunkina skaitymą:

⁷⁹ Wilmarth S. Lewis, *op. cit.*, p. 31.

⁸⁰ Apie šių tipų skirtį žr. D. C. Greetham, *op. cit.*, p. 8.

⁸¹ G. Thomas Tanselle, „The Editing of Historical Documents“, *Studies In Bibliography*, 1978, t. 31, p. 2–57. Internetinė prieiga: <http://etext.virginia.edu/bsuva/sb/>, (2012-01-19).

⁸² *Ibid.*, p. 9–13.

⁸³ *Ibid.*, p. 48, 41, 50. Tanselle patiekia daug pavyzdžių, kur laiškų leidimuose rašybą nemodernizuojama, pavyzdžiui, *Byron's Letters and Journals*, t. 1: *In My Hot Youth, 1798–1810*, ed. Leslie A. Marchand, Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1973; ir pan.

⁸⁴ Donald H. Reiman, *op. cit.*, p. 113.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 38–39, 43.

Carleton havg hrd yt we were returning with considble reinfmt, so terrifd, yt wd hve retird immedly hd h. nt bn infmd by spies of deplorble condn to wch sm pox hd redd us.⁸⁶

Todėl galimas požiūris, kad tekstus reikėtų „šiek tiek pataisyti“, manant, jog redaktoriui turi rūpėti „tikslus reikšmės, o ne teksto, perdavimas“⁸⁷. Tačiau rašybos ir skyrybos nekeitimas teikia medžiagos kitiems mokslininkams⁸⁸ – daugiausia lingvistams, taip pat sociolingvistams, net sociologams, psichologams ir kt. Pavyzdžiui, Vaižganto laiškų pluošte pagal gramatikos išmanymą neretai galime atskirti socialinę žmogaus padėtį, pažinties su besiformuojančiomis bendrinės kalbos normomis lygį. Geru pavyzdžiu galėtume laikyti Mosėdžio zakristijono Jurgio Knistauto laišką (pateikiame trumpos ištraukos perrašą):

Daug kartu pamislijau ir apei Tamstą, ar neužknaksieje bulšovikai, bet kad kiekvieną metą turiejau išsėrašes laikraščius, tai ir atrasiu pas koke Švedije bus ir parvažiuos i Lietuva. Ir šiuse metuose turiu Vienybę ir nuog pradžios Balondžio išsėraše „Laisve“ o nuog kun. Oželio gaunu pasyskaitite „Žvaigžde“. Keleta numeriu parskaitėu ir Tamstos leidama laikrašti „Tauta“ [...].⁸⁹

Laiškuose kaip ne spaudos raštuose randame daug tirtinų kalbos raidai svarbių savybių, ypač pereinamaisiais kalbos istorijos laikotarpiais⁹⁰. Pats Vaižgantas didžiąją dalį savo laiškų parašęs beveik be klaidų šiuolaikinės bendrinės kalbos gramatikos požiūriu, nors ansktyvesnėje korespondencijoje – daugiausia iki 1900 m. – vartojo įvairias dabar taisytinias formas (ypač *sz*, *cz*, pačiuose seniausiuose laiškuose net *ŭ*), pavyzdžiui:

Szитай dėl ko asz niekadōs dar nemislijau apie iszstojimā, o tū labiaus apie iszvažiavimā į Amerikā. Vienkart įsikabinęs turiū abiemis rankomis. Kiek spēkos iszturēs – darbūsiū, o jei patingsiu – nesiskūsiu ant kokio-ten fatum [...].⁹¹

⁸⁶ Gordon S. Wood, „Historians and Documentary Editing“, *The Journal of American History*, 1981, t. 67 (4), p. 871–877.

⁸⁷ G. Thomas Tanselle, *op. cit.*, p. 29.

⁸⁸ Ralph A. Leigh, „Rousseau’s Correspondence: Editorial Problems“, in: *Editing Correspondence*, p. 55.

⁸⁹ Jurgio Knistauto laiškas Juozui Tumui-Vaižgantui, [1920], in: *VUB RS*, f. 1, b. F10. Nors laiškas nedatuotas, pagal *Tautos* paminėjimą galime manyti, jog tai 1920-ieji metai, kai prasilavinusi tautos dalis jau ėmė laikytis Jono Jablonskio diegiamos bendrinės kalbos normų.

⁹⁰ Aleksandras Žirgulyš, *op. cit.*, p. 193.

⁹¹ Juozo Tumo-Vaižganto laiškas Antanui Kaupui, 1893-02-29, in: *VUB RS*, Prano Račiūno fondas, f. 187, b. 11.

Jei ištaisome visas klaidas (mūsų požiūriu) tokiuose laiškuose kaip cituojantieji, jie tampa lengviau paskaitomi šiuolaikiniam skaitytojui, bet netenka socialinio krūvio, pasidaro nebeiškalbingi ir kalbos istorikams. Taigi pasirinkimas kiek kupiūruoti, konvertuoti ar koreguoti susijęs su redaktoriaus intencijomis ir numanoma auditorija – implikuotais leidinio skaitytojais, kuriems tekstologas „turi išsipareigojimų [...], ir pirmasis iš jų yra pristatyti jiems tekstą, kurį šie galėtų skaityti ir interpretuoti“⁹². Rengiant kritinius/akademinius leidimus nesiūlytina ką nors atrinkinėti ar keisti tekstus, o jei rengiami „rinktiniai laišakai“ (populiarusis leidimas), leistina kur kas daugiau subjektyvumo⁹³.

Apsisprendimas dėl paties laiško publikavimo tipo dažniausiai taip pat priklauso nuo priimtos laiško sampratos. Jei manome, kad tai yra dokumentas, galime rinktis dokumentinį leidimą su faksimile ir/ar poligrafinio rinkimo perrašu⁹⁴. Faksimilinis ar diplomatinis leidimas atsižvelgia į laiško kaip neskirto publikavimui prigimtį, todėl kartais teigiama, kad publikuoti neplanuotų darbų redaktoriai dažniausiai turėtų vadovautis būtent dokumentinio, o ne kritinio leidimo principais⁹⁵; čia svarbus komentavimas ir tekstologinis aparatas. Kitiems leidimo tipams – populiariajam ar net kritiniam – dažniausiai nesirenkama faksimilė, nes su perrašu ji užimtų per daug vietos, juose epistolinis tekstas redaguojamas kaip literatūrinis, kartais ir visai nekomentuojamas.

Tačiau esminga yra tai, kad dažnai dėl finansinių priežasčių pasirodo tik viena tų pačių epistolinių tekstų publikacija⁹⁶, todėl reikia ieškoti kuo

⁹² James McLaverty, „Issues of Identity and Utterance: An Intentionalist Response to ‚Textual Instability‘“, in: *Devils and Angels*, p. 144.

⁹³ Žr. John Mathews, „The Hunt For Disraeli Letters“, in: *Editing Correspondence*, p. 83.

⁹⁴ Tokių leidimų yra žurnale *Archivum Lithuanicum* (anksčiau minėtos publikacijos). Taip pat dokumentiniu galėtume laikyti tokį laiškų leidimą kaip *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans = Gedimino laišakai*, tekstus, vertimus bei komentarus parengė C. S. Rowell, Vilnius: Vaga, 2003, 420 p.

⁹⁵ John Mathews, *op. cit.*, p. 106.

⁹⁶ Žr. Ralph A. Leigh, *op. cit.*, p. 40–41. Redaguoti gausius laiškų tomus finansiškai labai brangu, o tiražai nebūna labai dideli. Negalime teigti, kad laišakai niekada nebūna perleidžiami, nes ir lietuvių literatūrinėje tradicijoje turime naujai išleistus tuos pačius Čiurlionio laiškus žmonai; žr. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Laiškai Sofijai*, sudarė ir parengė Vytautas Landsbergis, redagavo Aleksandras Žirgulyš, Vilnius: Vaga, 1973, 171 p.; Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Laiškai Sofijai*, parengė Vytautas Landsbergis, Vilnius: Baltos lankos, 2011, 439 p. Neretai skelbiant korespondencijos visumą autoriaus *Raštuose*, dalis laiškų jau būna paskelbti periodikoje ar atskirais leidiniais (toks yra ir Vaižganto atvejis).

universalesnių redagavimo principų⁹⁷. Lietuvoje laiškam publikuoti bene labiausiai paplitęs yra kritinis arba pusiau kritinis leidimas⁹⁸, laiškus klasifikuojantis kartu su tokiu pačiu būdu leidžiamais literatūros kūrinių. Pasikartojantys senesni laiškų (daugiausia sovietmečiu publikuotų) leidimų principai: vieno autoriaus laiškai įvairiems adresatams pateikiami chronologine tvarka gana stipriai bendrinant tarmybes ir taisant „klaidas“⁹⁹. Be to, nors bene visi tokio pobūdžio leidimai turėję būti kritiniai (*Raštuose*, dažnai vienintelis tų laiškų leidimas), jie yra pusiau populiarieji: epistolinius tekstus stengiasi pateikti kuo platesnei auditorijai, pavyzdžiui, atrenkant tik kai kuriuos „reikšmingesnius“ laiškus, labai dabartinant gramatiką¹⁰⁰.

Naujesnėse publikacijose kinta tekstologinis požiūris į laišką. Minėtuose naujuosiuose Baranausko *Raštuose* pateikiamas tekstas originalo (lenkų, lietuvių, lotynų, rusų) kalba, paliekama originalo rašyba ir skyryba¹⁰¹. Turbūt arčiausiai prie gero kritinio leidimo priartėjusiu galėtume vadinti¹⁰² Simono Daukanto laiškų Teodorui Narbutui publikaciją¹⁰³ – skelbiami laiškų originalai lenkų kalba (faksimilės ir perrašai) ir jų vertimai į lietuvių kalbą, komentarai ne per gausūs, o „parengtas kritinis tekstas maksimaliai pertei-

⁹⁷ Nors kalbėdami apie laiškų leidimus panašios išvados prieina ir užsienio tekstologai, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad, pavyzdžiui, anglakalbėje terpėje pakartotiniai rašytojų laiškų tomų leidimai kur kas dažnesni. Štai *John Keats Selected Letters* pratarmėje minima, kad jau yra kelios kritinės „standartinės“ Keatso laiškų publikacijos, o ši yra keičiama, kad atitiktų *Oxford World's Classics* serijos reikalavimus; žr. [John Keats], *John Keats Selected Letters*, ed. Robert Gittings, New York: Oxford University Press, 2002, p. xxxiv.

⁹⁸ Dažnai laiškai leidžiami kartu su visais rašytojo *Raštais*.

⁹⁹ Galime paminėti kelis atvejus, daugiau ar mažiau atliepiančius visą tuometinę *Raštų* leidimo specifiką, pavyzdžiui: Povilas Višinskis, *Raštai*, surinko Adolfas Sprindis, spaudai paruošė ir redagavo Aleksandras Žirgulys, redakcinė komisija Juozas Jurginis, Bronius Pranskus, Jonas Zinkus, Vilnius: Vaga, 1964, 622 p.; ar Žemaitė, *op. cit.*

¹⁰⁰ Žr. sudarytojų ar redaktorių komentarus apie leidimo principus: Žemaitė, *op. cit.*, p. 482–483; Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *op. cit.*, p. 7; Šatrijos Ragana, *Laiškai*, parengė Janina Žėkaitė, Vilnius: Vaga, 1986, p. 490–491; ir pan. Vyrauja toks laiškų leidimo principas: laiškai numeruojami, viršuje – adresatas, tuomet – jei žinoma – vieta ir data. Komentarai pateikiami po laiškų arba pabaigoje, kai kurios realijos gausiai aiškinamos. Taip pat dažnos laiškų bei pavardžių, kartais tekstuose minimų įvykių ar knygų, vietų rodyklės.

¹⁰¹ Vertimai pateikiami po laiškų („Komentarų“ skirsnyje), čia yra ir paaiškinimai ar kiti komentarai.

¹⁰² Žr. ir Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 52.

¹⁰³ Simonas Daukantas, *op. cit.* Minėdami šį leidinį šiek tiek nusižengiamo nuostatai kalbėti apie rašytojų laiškus, tačiau būtent jis kaip pavyzdys galėtų formuoti ir literatūros lauko veikėjų laiškų publikavimo būdus.

čia originalą¹⁰⁴. Tačiau netikslu būtų sakyti, kad naujesniuose epistolinių tekstų leidimuose mažiau subjektyvių pakeitimų ir daugiau rodomas variantiškumas. Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškų tome vis dėlto nesilaikoma „autentiškumo“ nuostatos ir atsisakoma Čiurlionienės tekstams iš tiesų itin reikšmingo skyrybos ženklo¹⁰⁵, mat „įvairios paskirties brūkšnių autentiškumą [...] galėtų atskleisti tik faksimilinis leidinys“¹⁰⁶. Palyginę lietuvių literatūros tradicijoje leidžiamus laiškus su, pavyzdžiui, šiame straipsnyje minimomis publikacijomis anglų kalba, galėtume sakyti, kad kitur laiškų publikavimo tradicijos taip pat nėra vieningos ar nusistovėjusios – egzistuoja tiek tekstų atrankos¹⁰⁷, tiek aparato pateikimo, tiek kalbinio tvarkymo įvairovė. Atrodo, kad epistolinės tekstologijos situacija Lietuvoje yra universalios problematikos lauko dalis.

Kaip elgiamasi su tekstais Vaižganto laiškų publikacijose? *Laiškuose Klimams*, atrodo, iš dalies bandoma suderinti laiško dokumentiškumą su literatūriškumu. Anot sudarytojų, „laiškai skelbiami iš esmės autentišku pavidalu. Išsaugoma savita rašytojo kalbėsena. Išlaikoma laiškų sintaksė, žodynas, ano meto gramatinės normos atitinkanti rašyba ir skyryba“¹⁰⁸, ir iš tiesų laiškų leidime beveik neatitolta nuo originalo¹⁰⁹. Paliekamos gramatinės klaidos (nepadėtas kablelis, trūksta taško ant *é*)¹¹⁰, nors yra smul-

¹⁰⁴ Roma Bončkutė, „Simono Daukanto raštai, *Laiškai Teodorui Narbutui, Epistolinis dialogas*“, *Archivum Lithuanicum*, 1999, t. 1, p. 202.

¹⁰⁵ Žr. ir Čiurlionienės laiškus Vaižgantui, pavyzdžiui, „Taigi – O Tamsta tikiuosi – nemažesnis būsi džentelmenas. ir išklausysi mano prašymą – maldavimą – kaulyjimą ---“ (*LLTIB RS*, f. 1, b. 417).

¹⁰⁶ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *Raštai*, t. 5: *Laiškai, 1906–1944*, sudarė Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, Ramutis Karmalavičius, Dalia Palukaitienė, redaktorė Donata Linčiuviene, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 519, 520.

¹⁰⁷ Plg. Jane Austen, *Selected Letters*, ed. Vivien Jones, New York: Oxford University Press, 2004 (atrinkti tik kai kurie laiškai) ir bandymus išleisti „pilnus“ laiškų leidimus, tokius kaip dešimtimis tomų skaičiuojamas Horace Walpole, *The Yale edition of Horace Walpole's correspondence*, ed. W. S. Lewis, New Haven: Yale University Press, 1937–1983.

¹⁰⁸ Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, p. 7.

¹⁰⁹ Taip pat žr. Petro Klimo nurodymus knygos leidėjams: „1. Būtina išlaikyti originalią Vaižganto rašybą. Keisti negalima nieko, iš bėdos kai kuriuos atvejus reiktų tik paaiškinti išnašose. 2. Užsienietiškos pavardės ir vietovardžiai neturi būti transkribuojami. 3. Sveitimodžiai turi būti išlaikyti tekste, jų vertimus reikia pateikti išnašose /tai galioja ir rusų kalbai, kurios senoji rašyba turi būti išsaugota/. 4. Knygos pabaigoje būtinai privalo tilpti vardynas su trumpa asmenų biografija“ (*LLTIB RS*, f. 1, b. 7419).

¹¹⁰ Nors apskritai stengiamasi nekeisti net kalbos riktų: 67 laiško „Babučiuok“ (taip pat yra ir kopijoje bei mašinraštyje), perrašyta kaip „Babučiuok“ su pastaba „Pabučiuok (?)“.

kių „nutylėtų“ pataisymų¹¹¹. Antra vertus, nepaliekami ant specialaus lapo mašinėle atspausdinti parašai¹¹². Kadangi Vaižgantas yra išsiuntęs daug laiškų būtent tokiuose lapuose, galėtume svarstyti, ar tikrai geras sprendimas atsisakyti šio parašo (nors galėtume jį vadinti ne laiško teksto, o popieriaus lapo, užrašo dalimi)¹¹³. Net vos kelios pavyzdžio dėlei knygoje įdėtos faksimilės rodo, kad nėra *absoliučiai* sekama originaliu rankraščiu, pavyzdžiui, 43 atvirlaiškio faksimilės „kai-kas“ perraše yra „kai kas“. Žinoma, tai smulkmenos, bet Vaižganto „kai-ka“¹¹⁴, „kai-kada“¹¹⁵, „kur-ne-kur“¹¹⁶ su brūkšneliu yra labai autoriui būdingas rašybos elementas.

Populiariuoju leidimu vadintiname *Neužmirštamais Vaižgantas* yra vienas įdomus pavyzdys – tai 1924 m. gruodžio 26 d. Vaižganto laiškas Matui Grigoniui, kuris pateikiamas su pastaba, kad yra perspausdinamas iš Juozo Ambrazevičiaus *Vaižganto*¹¹⁷, kur paskelbti keli laišakai. Ambrazevičiaus publikuojamas laiškas nėra tiesioginis rankraščio perrašas (yra vienas kitas „klaidų“ taisymas)¹¹⁸, o palyginus šiuos du tekstus ir laiško rankraštį, matome, kad *Neužmirštamame Vaižgante* publikuojamame laiške vieni taisymai

¹¹¹ Pavyzdžiui, originale esantys pabraukimai knygoje paryškunami: „tuojau“ rankraštyje, „tuojau“ mašinarraštyje, knygoje – „**tuojau**“ (4 laiškas), kopijoje ir mašinarraštyje „rugpjūčio“, knygoje – „rugpjūčio“ (žr. 63 ir 65 laišakai), arba „biauruji“ pakeista į „bjauruji“ (93 laiškas) (*Laiškų Klimams* rankraščiai ir mašinarraščiai LLTIB RS, f. 1, b. 7420).

¹¹² Pavyzdžiui, „Vytauto Bažnyčios (Dangun Ėmimo) Rektorius“ (9 laiškas, 22 laiškas ir t. t.).

¹¹³ Miko Vaicekausko studijoje ir publikacijoje skelbiant Vaižganto laiškus šie užrašai išlaikyti, pavyzdžiui: „„Vilties“ | redakcija ir administracija | Vilnius, | Didžioji gatvė, N° 23“ – taip skaitytojui pateikiamas kuo pilnesnis originalaus laiško vaizdas (žr. Mikas Vaicekauskas, *Motiejaus Valančiaus užrašų ir atsiminimų rankraščiai Lietuvių mokslo draugijoje*, p. 84).

¹¹⁴ Juozo Tumo-Vaižganto laiškas Julijonui Lindei-Dobilui, 1927-05-01, in: *VUB RS*, f. 1, b. E312.

¹¹⁵ Juozo Tumo-Vaižganto laiškas Juozui Kubiliui ir Antanui Smetonai, 1913-10-16, in: *VUB RS*, f. 1, b. E96.

¹¹⁶ Juozo Tumo-Vaižganto laiškas Onai Pleirytei-Puidienei, 1905-09-22, in: *VUB RS*, f. 1, b. E260.

¹¹⁷ Juozas Ambrazevičius, *Vaižgantas: Apmatai kūrybos studijai*, Kaunas: Viltis, 1936, 192 p.

¹¹⁸ Rankraščio „turįs“ Ambrazevičiaus ištaisytas į „turėsi“, o Alfo Pakėno palikta „turįs“, taip pat ir rankraščio „diemenčiukus“ *Vaižgante* buvo keistas į „deimanchiukus“, o Pakėno paliktas kaip rankraštyje. Bet štai rankraščio „ščiokioje“ abiejų leidėjų pakeistas į „šiokioje“, „intrygas“ į „intrigas“, „atamaina“ – „atmaina“. Vaižganto laiško pabaigoje rankraštyje yra „dalykėlio nepadaro tikusiu. T ir t.“ Ambrazevičius šiek tiek pakeičia „dalyko nepadaro tikusiu ir t. t.“, o Pakėnas visai praleidžia „T. ir t.“: „dalykėlio nepadaro tikusiu“.

perimti iš Ambrazevičiaus, kitur paliekamos rankraštyje esančios žodžių formos¹¹⁹. Taigi įdomus yra Alfo Pakėno pasirinkimas nurodyti Ambrazevičiaus knygą kaip šaltinį, nors jo *Vaižgante* laiškas baigiamas parašu „Kun. Juozas“, o Pakėno: „*Kun. J. Tumas* | Kun. Lindei nuneškite mano pasveikinimą“, kai rankraštyje yra „Kun Juozas | Kun. Lindei nuneškite mano pasveikinimą. Apie Būteną aš nieko nepatyrčiau tai ir neatsakiau“. *Neužmirštamo Vaižganto* laiško variante įterpiamas sakinytis iš rankraščio, kurio net nėra Ambrazevičiaus laiško variante, bet paskutinis sakinytis iš rankraščio pasirenkamas praleisti; toks leidimo būdas sunkiai pateisinamas net ir populiariuose leidimuose (kai netiksliai nurodomas šaltinis ar praleidžiami sakiniai), jei gramatinių klaidų taisymas ar konversija kartais būtini, nes gali būti nulemti leidinio adresato ir funkcijos. Aptartas pavyzdys parodo, kaip net kelių laiškų publikavimo ir jų perpublikavimo arba *tariumo* perpublikavimo atveju matome, kad neretai leidžiant epistolinius tekstus svarstomi ir literatūros redaktoriams rūpintys klausimai: pagrindinio teksto¹²⁰ atranka, „klaidų“ taisymas, rašybos bendrinimas.

Tekstologinis aparatas. Kelios laiško auditorijos – „viena vieša ir viena privati“¹²¹ – ir pakitęs adresatas yra susiję su praktinėmis redagavimo procedūromis, kurias glaustai aptarsime. Komentarai ir pastabos kontekstualizuoja tekstą, todėl galėtume laikyti ir teksto „grynumo“ ar autoriaus galutinio rezultato idėjos ir jų apskritai nerašyti. Tačiau sunkiai įsivaizduotume laiškų publikacijas be pastabų, nes jiems, kaip privatiems dokumentams, reikia kur kas daugiau „redakcijos ir kur kas esmingesnių pastabų nei skelbiant viešus raštus“¹²², todėl kartais „reikšmė skaitančiajai auditorijai tampa aiški tik po detalaus išaiškinimo“¹²³. Komentarų pobūdį, žinoma, nulemia ir epistolinių tekstų leidimo tipas, nes jie yra tiesiogiai susiję su redaktoriaus intencijomis ir rašomi atsižvelgiant į numanomą publiką. Taigi nelengva pasakyti, ar laiškas kaip ne literatūros kūriniam (kurie skirti universaliai auditorijai) tikrai visada reikės daugiau komentarų, nors pap-

¹¹⁹ Galėtume šį laišką netgi vadinti beveik „eklektiško“ teksto pavyzdžiu, kuriame iš kelių šaltinių sukuriamas „geriausias variantas“.

¹²⁰ Angl. *copy-text*.

¹²¹ „[B]et kas gali perskaityti laišką ir jį suprasti, bet kai kurios jo reikšmės bus aiškios tik adresatui“ (Logan Esdale, „Gertrude Stein, Laura Riding and the Space of Letters“, *Journal of Modern Literature*, 2006, t. 29, p. 104).

¹²² Donald H. Reiman, *op. cit.*, p. 57.

¹²³ *Ibid.*, p. 68.

litęs požiūris, kad „laiškų komentarų apimtis gali būti žymiai didesnė negu kituose žanruose, ir čia negalioja kokios apibrėžtos proporcijos“¹²⁴.

Elgesio su komentarais įvairovė priklauso ne tik nuo pačios laiško dokumentiškos prigimties ar leidimo tipo, bet ir nuo to, kiek nutolęs nuo mūsų numatytos leidinio auditorijos (laike ir erdvėje) yra autorius: kartais verta ne tik komentuoti laiškuose esančias istorines realijas, bet ir sudaryti žodynelį, jei tekstuose daug neaiškumų¹²⁵. Nors *tobulumo* pasiekti neįmanoma – apie vienus dalykus pakomentuota bus per mažai, apie kitus – per daug¹²⁶, – reikėtų ieškoti „aukso vidurio“¹²⁷, net ir žinant, kad komentuodami niekaip neišvengsime subjektyvumo¹²⁸. Komentarų padėtis (po tekstu ar atskirame lape) priklauso nuo bandymo sukurti patogumą skaitytojui¹²⁹ ir nuo teorinės pozicijos: nenorint griauti teksto vientisumo ir jį suvokiant kaip uždara sistemą, komentarus turėtume rašyti atskirai, kitame lape; jei komentarus rašome kartu su tekstu (po juo išnašose ar kitaip), akcentuojame teksto reikšmės atskleidimo svarbą, o ne paties teksto kaip tokio reikšmę. Be to, laiškų leidimuose komentarai gali atlikti ne tik realijų aiškinimo funkciją, bet ir sieti juos į bendrą korespondencijos visumą, laiškų Tekstą¹³⁰. Kartais į tekstologinį aparatą patenka ne tokios „vertingos“ laiškų vietos, nors toks sprendimas iš dalies pažeidžia teksto integralumą ir yra per daug subjektyvus¹³¹, todėl geriau būtų neskaidyti laiško vertingomis ir nevertingomis atkarpomis ir nieko iš laiško teksto nekelti į aparatą. Suprantamas yra įterpimų ar pataisymų (dėl popieriaus stokos, juodraščio nebuvimo ir pan.) nukėlimas į komentarų vietą, nes bandymas įterpinėti juos į tekstą dažniausiai nepasiteisina¹³².

Laiškų tekstologijai svarbios yra atribucijos, datavimo ir panašios išsamių tyrimų reikalaujančios problemos¹³³. Susidūrus su užšifruotomis vie-

¹²⁴ Aleksandras Žirgulys, *op. cit.*, p. 208–212, 209.

¹²⁵ *Ibid.*, p. 144.

¹²⁶ Robert Halsband, *op. cit.*, p. 37.

¹²⁷ Žr. Wilmarth S. Lewis, *op. cit.*, p. 33.

¹²⁸ Paul Eggert, *op. cit.*, p. 63–64.

¹²⁹ Aleksandras Žirgulys, *op. cit.*, p. 202.

¹³⁰ John Firth, „Harriet Weaver’s Letters to James Joyce 1915–1920“, *Studies In Bibliography*, 1967, t. 20, p. 152. Internetinė prieiga: <http://etext.virginia.edu/bsuva/sb/>, (2012-01-18).

¹³¹ Frederick Burkhardt, „Editing the Correspondence of Charles Darwin“, *Studies In Bibliography*, 1988, t. 41, p. 155. Internetinė prieiga: <http://etext.virginia.edu/bsuva/sb/>, (2012-01-18).

¹³² Aleksandras Žirgulys, *op. cit.*, p. 198.

¹³³ Visos šios problemos išsamiai aptariamos: *Ibid.*, p. 174–183.

tomis, trumpiniais, neaiškiais adresatais ar datomis, galima rinktis juos palikti arba išskleisti, nors tai atliekant kyla daug sunkumų (jie turi būti „iššifruoti, o jų reikšmingumas išnagrinėtas publikai“¹³⁴). Kai nėra nurodyto autoriaus ar adresato bei datos, stengiamasi juos išaiškinti (ypač autorių – epistolinių tekstų atveju dažnai būtent autoriškumas yra laiškų leidinius „įteisinti“ instancija). Nors ne visai tikslu būtų teigti, kad nenustatytos autorystės laiški nedomintų skaitytojų ar tyrėjų: štai kataloguose pasitaiko užrašų „nenustatyto asmens laiški nenustatytam asmeniui“¹³⁵, nors tokių tekstų publikacijos retos (nebent kalbėsime apie senąją raštiją), be to, nusistovėjusi tradicija skelbti laiškus su laiko (kartais ir vietos) žymėjimu¹³⁶. Datas vertėtų nurodyti taip, kaip šios ir pasirodo dokumente (kaip integrali teksto dalis)¹³⁷, nors dažnai tokiu atveju ji pasikartos du kartus: neretai laiški spausdinami chronologiškai su antrašais (datomis), nors kartais pastarieji ir numeruojami. Neretos laiškų leidimuose yra ir asmenų gyvenimo chronologijos, asmenų rodyklės, įvardiniai (pabaigos) straipsniai – šiame straipsnyje jų neaptarsime, tačiau manytina, kad laiškam kaip iš *dalies* dokumentams tokie tekstologinio aparato elementai gali būti reikalingi ir pravartūs jais besidominčiam. Svarbu, kad visos šios praktikos apeliuoja į dokumentišką laiškų prigimtį.

Išvados. Atskira tema galėtų būti ir laiškų ieškojimo, rinkimo problemos, kurios šiame straipsnyje nebuvo svarstomos¹³⁸. Be to, laiški tekstopologus dažnai domina kaip literatūros kūrinio istorijos *pasakotojai*¹³⁹ ar kaip literatūros lauke vykstančių procesų liudytojai¹⁴⁰. Epistoliniai tekstai fiksuoja ir rankraščių keliones po redakcijas¹⁴¹, jais remiantis kartais nustatomos

¹³⁴ Donald H. Reiman, *op. cit.*, p. 68.

¹³⁵ Žr. elektroninį VUB katalogą.

¹³⁶ Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 234.

¹³⁷ *Ibid.*, p. 245.

¹³⁸ Žr. Wilmarth S. Lewis, *op. cit.*, p. 27–29.

¹³⁹ Žr. straipsnius apie tai: Edwin Haviland Miller, „Walt Whitman’s Correspondence with Whitelaw Reid, Editor of the New York Tribune“, *Studies In Bibliography*, 1956, t. 8, p. 242–249. Internetinė prieiga: <http://etext.virginia.edu/bsuva/sb/>, (2012-01-15); James B. Colvert, „Agent and Author: Ellen Glasgow’s Letters to Paul Revere Reynolds“, *Studies In Bibliography*, 1961, t. 14, p. 177–196. Internetinė prieiga: <http://etext.virginia.edu/bsuva/sb/>, (2012-01-15).

¹⁴⁰ Žr. Mikas Vaicekuskas, *op. cit.*; Mikas Vaicekuskas, „Slapyvardžių identifikavimo klausimu“.

¹⁴¹ Žr. John Firth, „James Pinker to James Joyce, 1915–1920“, *Studies In Bibliography*, 1968, t. 21, p. 205–224. Internetinė prieiga: <http://etext.virginia.edu/bsuva/sb/>, (2012-01-18).

kūrinių rašymo stadijos¹⁴², vadinasi, laiškas gali patekti į svarstymų akiratį kaip „socialinis dokumentas“¹⁴³. Tačiau pabrėžtina, kad reikėtų būti įtariu ir akelai nepasikliauti laiškuose pateikiamais duomenimis kaip faktine informacija – juk laiškas nėra dokumentas, jame galimos sąmoningos apgavystės, rašančiojo „kaukės“¹⁴⁴.

Beveik visi aptarti redaktoriaus pasirinkimai priklauso nuo to, ar mes įvardijame laiškus kaip dokumentus, ar „literatūros kūrinius“. Paradoksalu, kad pastaraisiais metais bandoma atsakyti autoriaus intencijomis grįstos tekstų rengimo ir skaitymo situacijos, tačiau kartu „dokumentiškejama“ laiškų leidimai. Antra vertus, galbūt tai teksto savarankiškumo – ne autoriaus instancijos – svarbos akcentavimas. Iš tiesų kartais daug lengviau suvokti kažką netinkama ar keistina leidinyje, nei surasti būdą, kuriuo tai reikėtų keisti, „nes tekstologinės problemos daug lengviau atpažįstamos ir išjuokiamos nei ištaisomos“¹⁴⁵, o neaiškus leidimo tipas nulemia tekstologo „neapsisprendimą“. Tačiau galime bandyti kiek įmanoma labiau struktūruoti laiškų publikacijas, todėl toliau pateikiami keli siūlymai:

1. Atrenkant tekstus į laiškų publikacijas, visuomet vertėtų atsižvelgti į leidinio pobūdį, adresatą ir turimos medžiagos gausą, nors rekomenduotina neišleisti iš akių laiško dialogiškumo ir savavališkai nerūšiuoti tekstų į svarbius ar nesvarbius; epistolikos visumą apimančiose publikacijose siūlytina pateikti visus turimus laiškus, jei tik įmanoma, klausimus-atsakymus.
2. Vienas iš *teisingiausių* kelių lietuviškos epistolikos publikacijų kontekste (kur epistoliniai tekstai dažnai būna spausdinami tik vieną kartą) būtų laiško dokumentiškumo ir literatūriškumo derinimas. Rekomenduotina pateikti kuo mažiau nuo originalo nutolusį tekstą be redaktoriaus taisymų ir įsikišimų, tačiau su aiškintinomis vietomis, galbūt laiško istorijos detalėmis.
3. Kalbėdami apie stambesnes laiškų korpuso publikacijas (*Raštus*, atskirus laiškam skirtus leidinius) turėtume manyti, kad labiausiai pa-

¹⁴² Žr. Helen Baron, „Sons and Lovers: the Surviving Manuscripts from Three Drafts Dated by Paper Analysis“, *Studies In Bibliography*, 1985, t. 38, p. 289–328. Internetinė prieiga: <http://etext.virginia.edu/bsuva/sb/>, (2012-01-24).

¹⁴³ John August Wood, „The Chronology of the Richardson-Bradshaigh Correspondence of 1751“, *Studies In Bibliography*, 1980, t. 33, p. 182–191. Internetinė prieiga: <http://etext.virginia.edu/bsuva/sb/>, (2012-01-22).

¹⁴⁴ Žr. Donald H. Reiman, *op. cit.*, p. 74.

¹⁴⁵ S. E. Gontarski, „Editing Beckett“, *Twentieth Century Literature*, 1995, t. 41, Nr. 2, p. 190–207.

- sisekę galėtų būti leidimai, kuriuose pateikiami abu – dokumentinis ir kritinis leidimai, o siekiant lengvesnio skaitymo, kritiniame tekste gali būti „griebiamasi konversijos ar kalbinio pertvarkymo“¹⁴⁶.
4. Ne tik pavienius tekstus, bet ir laiškų visumą galima bandyti rengti ir skelbti laikantis panašių principų, kurie taikomi *Archivum Lithuanicum* publikacijose: faksimilė su perrašu, komentarais, pastabomis, o norint nenusižengti galimam laiškų literatūriškumui, paraleliai galėtų būti pateiktas kritinis, daugiau konversijos patyręs tekstas.
 5. Minėti publikavimo būdai, atrodo, tiktų ir Vaižganto laiškų korpuso leidimui – pirma, skelbdami visus rastus laiškus išvengtume subjektyvių sprendimų, kurie nevisada yra priimtini leidinio adresatui. Derindami dokumentinę publikaciją su kritine, neprarastume autoriaus rašybai būdingų (ir vis kintančių) kalbinių savybių, be to, išlaikytume laiško kaip ne viešumai skirtą „dokumento“ sampratą, bet kartu šalia pateikiamas kritinis tekstas leistų skaityti šiuos laiškus *kaip* literatūrą.
 6. Vaižganto – taip pat kaip ir daugelio kitų rašytojų – atveju *ideali* būtų galimybė paskelbti bent kelis esminius dialogų blokus (ne tik autoriaus laiškus) ir padaryti lengviau pasiekiamus tūkstančius jam adresuotų laiškų, mat epistolinio teksto specifikai iš dalies prieštarauja vien „autoriniai“ laiškų leidimai. Nenorint per daug išplėsti leidinio apimties arba neturint finansinės galimybės leisti epistolinio dialogo (polilogo) visumos, galima būtų įsivaizduoti jų publikaciją elektroninėje terpėje¹⁴⁷, kuri taip pat labai paranki laiškų leidėjams dėl galimybės (palyginus) nedidelėmis sąnaudomis pildyti laiškų visumą naujai atrastais tektais.

¹⁴⁶ Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 48.

¹⁴⁷ Nors, kaip minėta, labai sistemiškas tokių publikacijų rengimas tikriausiai reikalautų panašių darbo sąnaudų kaip ir tekstų rengimas spaudai.

THE PUBLICATION OF EPISTOLARY TEXTS IN LITHUANIA:
THEORY AND PRACTICE

The case of Juozas Tumas-Vaižgantas

Aistė Kučinskienė

Summary

This article analyzes different forms of editing the letters of writers. Considering the variety of theoretical points of view, a brief survey of the widespread practices of publishing epistolary texts in Lithuania is done making use of various examples from the correspondences of Juozas Tumas-Vaižgantas. The conception of a letter influences the edition itself (do we include one side or both sides of a correspondence, how many letters, where are the boundaries of one letter, etc.). Most of the difficulties of editing letters arise due to the ambiguous nature of an epistolary text – do we consider it as a document or interpret it as a type of literary text? These differing concepts of the nature of a letter affect our selection of the type of edition (do we chose a scholarly or a popular edition, do we make corrections and modernize the spelling). While in Lithuania the lack of finances and limited public interest often result in one singular letter edition, the offer would be to combine the documentary and literary nature of an epistolary text. If one makes corrections, they should not be excessive, it should not be forgotten that a letter is a type of dialogue (so dialogical publications are to be desired) and the subjective decisions evaluating letters should not be made. So a possible way is to combine the documentary and scholarly publications also considering the digital letter editions.